

Радослав РАСПОПОВИЋ*

ЈЕДНА ОД СВЕСАКА ИЗ НЕОБЈАВЉЕНОГ
РУКОПИСА МИТРА МАРТИНОВИЋА:
„РАТНА ИСТОРИЈА ЦРНЕ ГОРЕ“

ABSTRACT: *The paper presents the so far unpublished part of the „War History of Montenegro”. Its author is Mitar Martinovic, an important figure of Montenegrin political and public life at the end of XIX and early XX cent. The author, as well as the very topic that the text tackles certainly present an important historical source in the contemporary historical research.*

KEYWORDS: *Stephen the Little, Dolgorukov, Peter I, Bjelopavlici, Piper, Visocica, Slatina, Martinici, Pistet*

Личност Митра Мартиновића многоструко је уткана у: војну, политички, дипломатску и ратну историју Црне Горе. Крупан значај његове улоге у друштвеном животу земље и важност функција које је обављао одавно побуђују пажњу истраживача. О његовој личности, образовању, дужностима које је обављао као: председник владе, министар војни, високи официр, дипломатски изасланик... написани су новински текстови, књииге, чланци, есеји...¹ Оно што је мање познато,

* Аутор је научни савјетник у Историјском институту Универзитета Црне Горе, Подгорица.

¹ О Митру Мартиновићу писано је у штампи, црногорској и иностраној. У *Гласу Црногорца* први текст, анонимног аутора, о војној вјежби којом је руководио Митар Мартиновић, публикован је 1897. Слично, у чешком листу *Hies národa, 1909. г.* објављен је чланак о говору Митра Мартиновића, као министра војног а писано је и у *Česky dennik 1913. У Pražské privilegované novine 1909. год.* објављен је говор Митра Мартиновића као министра војног. Објављивани су и новински текстови у руским листовима: *Новое время, 1911. г.*, или београдским *Илустрованим ратним хроникама, 1912, 1913*, као и: *Орџој енциклопедији Лексикografsког завода, Загреб MCMLXVII.* Посебну цјелину представљају радови у основи монографског карактера: Б. Бабић, *Црногорско топништво (1876-1903)* Цетиње 1974; Љ. Борисављевић, *Пад Ловћена*

широј научној и стручној јавности, јесте да је Митар Мартиновић био и писац, аутор војно-стручних дјела² али радова из историје ратовања Црногораца, о биткама и бојевима, који су у коначном требали да чине дјелове за *Ратну историју Црне Горе*. Иако је доста од планираног написао, рад је остао недовршен и необјављен. У рукопису је остало исписано око 20. свесака средњег формата.

У овом раду публиковали смо свеску која, као главна, носи наслов: *Од 1768 до битке на Мартинићима 1796*. (Уз овај „главни“ наслов има и других, вјерујемо накнадно дописаних, допуњених или измијењених верзија основног, које смо навели у рашчитаном рукопису текста, редосљедом којим су на корицама свеске написани). Но, ради свих оних којима личност Митра Мартиновића није довољно позната, на почетку ћемо најприје направити краћи осврт на његову биографију. Сазнање коју пружа такво, и најкраће упознавање о цјелини животног пута Митра Мартиновића, најшколованијег црногорског официра, додатно подиже значај ауторског текста Митра Мартиновића о бици на Мартинићима, и историјским догађајима прије ње, почев од 1768.

I

Митар Мартиновић (20. новембар 1870 - 11. фебруар 1954) рођен је у породици Бошка Никова Мартиновића, командира и перјаничког капетана и Јоване Бошковић са Орје Луке. Школова се најприје на Цетињу, у Цетињском манастиру, а потом је са првом генерацијом државних питомаца у Италији, у војно-кадетској школи у Милану (*Collegio militare di San Celso*).³

и капитулација Црне Горе о Божићу 1915. и новој 1916. години, Београд 1920; М. Војводић, *Скадарска криза 1913. године*, Београд 1970; Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962; Ј. Вукотић, *Успомене из три рата*, Београд 1996; М. Ђуришић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, Титоград 1880; Д. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак 1914-1922*, Београд 1996; Ј. Јовановић, *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности, Историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918. године*. Цетиње 1948; А. Јовићевић, *Дневник из балканских ратова*, Београд 1996; Д. Мартиновић, *Митар Бошков Мартиновић (1870-1954)*, Београд 1996; S. Martinović, *Crnogorski generali u vojsci Kraljevine SHS/Jugoslavije (1919-1941)*, Студија о војној елити и биографски лексикон, Цетинје 2017; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, Титоград 1993; В. Стругар, *Српство сердара Јанка Вукотића и Митра Мартиновића*, Београд 1997; Н. Шкеровић, *Црна Гора за вријеме Првог свјетског рата. односи са Србијом – Капитулација*, Титоград 1963; Н. Шкеровић, *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд 1964.

² Митар Мартиновић био је аутор бројних чланак и прилога, али и два посебна издања: *Упутства војном старешинству за васпитање војске у војном духу и дисциплини*, Цетиње 1900; и *Ратне године 1912 -1915*, приредио Д. Мартиновић, Београд 1996.

³ S. Martinović, *Crnogorski generali u vojsci Kraljevine SHS/Jugoslavije (1919-1941)*, *Stu-*

Даље школовање је наставио у Торину (1886-1889) на Артиљеријско-инжињерској школи (*Scuola d'appellazione per le armi d'artiglieria e genio*).⁴

По повратку у Црну Гору 1890. унапријеђен је у чин артиљеријског командира, а потом је након увођења Стајаће војске 1896. именован за командира њене артиљерије. Оснивач је Артиљеријске школе на Цетињу 1896. чији је био командант и истовремено предавао неколико предмета.⁵ У чин бригадира произведен је 14. јуна 1902. а за начелника артиљеријског одјељења у Министарству војном у децембру 1903.⁶ На дужности министра војног налазио се од 17. априла 1907. до 14. септембра 1910.⁷ За члана Државног савјета изабран је децембра 1905. Сматра се оснивачем Војне штампарије 1907. Обављао је и послове везане за рад црногорског двора. Био је генерал-ађутант књаза Николе од средине августа 1906, а затим шеф Дворске куће од августа 1911.⁸

Занимљиво је и његово учешће у политичком животу Црне Горе у вријеме првих дана вишестраначја, након увођења уставног - парламентарног система власти у земљи. Како сам пише био је: „главни покретач и организатор правашке странке која је устала да брани Црну Гору и њену династију од рушилачког рада црногорске омладине и Београда“.⁹ Након првих парламентарних избора 1906. као члан Државног савјета био је вирилни посланик у Црногорској народној скупштини.

За предсједника црногорске краљевске владе, министра војног и министра спољних послова биран је 16. јуна 1912.¹⁰ Осим наведеног, у Првом балканском рату био је и командант Приморског одреда који је дејствовао правцем Бар-Скадар, с циљем заузимања утврђења на Тарабошу и Брици. Након што је црногорска војска заузела Скадар,¹¹ вла-

dija o vojnoj eliti i biografski leksikon, Цетинје 2017; 93; *Војна енциклопедија*, том V, Београд 1988, 24;

⁴ Исто.

⁵ М. Бјелајац, *Генерали Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 2004, 206.

⁶ Д. Мартиновић, *Дивизијар Митар Бошков Мартиновић*, 24.

⁷ Исто, 26.

⁸ Исто, 28.

⁹ Исто, 129.

¹⁰ Исто, 28.

¹¹ Предаја Скадра Црној Гори, била је резултат дипломатских преговора црногорских и османских представника. На њихово отпочињање утицала је и жеља Есад-паше да се укључи у борбу за власт на просторима новостворене албанске државе. Преговори о предаји Скадра били су наставак дијалога који је о сличним питањима између двију страна започет почетком марта 1913. године. Тада је (3. марта), на предлог Есад-паше, у Скадар упућен Петар Пламенац. Осим питања артиљерије која је припала Есад-пашиним трупама, остали елементи споразума лако су усаглашени, па су у ноћи између 22. и 23. априла 1913. године престолонаследник Данило и Есад-паша закључили споразум о предаји скадарске тврђаве. Запосиједање града извршено је 24. априла 1913.

да чији је био предсједник априла 1913. одбила је захтјев великих сила да преда Скадар. Но, када се то ипак десило, његова влада је поднијела оставку.¹² У чин дивизијара произведен је 1. фебруара 1914. Дужност шефа Дворске куће обављао је од 4. маја 1913. до јануара 1916.¹³

На почетку Првог свјетског рата обављао је дужност команданта Ловћенског одреда. Од 20. августа 1914. командовао је Херцеговачким одредом, а 30. августа 1914. постављен је за команданта Дринског одреда.¹⁴ На тој дужности је остао до краја децембра 1914. Од априлу 1915. неколико мјесеци је провео у војној мисији, као војни делегат код Врховне команде руске војске, у Санкт Петербургу. У Црну Гору се вратио средином децембра 1915. а 5. јануара 1916.¹⁵ постављен је за команданта Которског одреда с којим је учествовао у одбрани Ловћена.¹⁶ У јулу 1916. са сердаром Јанком Вукотићем, интерниран је у логор Вадхофен на Таји, одакле је премјештен у логор Карлштајна.¹⁷ Потписник је телеграма упућеног краљу Николи поводом смрти његовог сина књаза Мирка, у марту 1918. у Бечу. Присуствовао је и књажевој сахрани у аустроугарској пријестоници, 6. марта 1918.¹⁸

При крају аустроугарске окупације Црне Горе допуштено му је да, из заробљеништва, оде на лијечење у Улцињ. У вријеме стварања југословенске државе борио се за њено конфедеративно уређење. У априлу 1919. примљен је у воску Краљевине СХС у чину дивизијског генерала. Био је распоређен у команди Прве армије, а у одсуству команданта био је заступник команданта Прве армије, а неко вријеме и помоћник команданта армијске области.¹⁹ Пензионисан је, на лични за-

године. Међутим, заузимање Скадра није промијенило ништа у ставу великих сила у погледу његове већ одлучене судбине, о враћању града новоформираној албанској држави према одлукама великих сила. М. Војводић, *Скадарска криза 1913 године*, Београд 1970, 136; М. Ђуришић, Улога краља Николе у Првом балканском рату, *Историјски записи*, књ. 18, св. 1, 30. Питање Скадра у Првом балканском рату, *Историјски записи*, књ. 4, Цетиње, 1949, 77-78.

¹² Иако је пристанак црногорског крунског савјета и краља Николе на предају Скадра 4. маја 1913, довео до оставке владе Митра Мартиновића, он је значио почетак смањивања напетости на унутрашњем и на спољном плану. Коначне формалности о предаји града утврђене су писаним споразумом Петра Пламенца, новоименованог цивилног гувернера, и енглеског вицеадмирала Сесила Бурнеа и команданата међународних трупа: Његована, Лоријеа и Фон Клинцига. Требало је да црногорска војска напусти Скадар до 1/14. маја, а да тад међународне трупе отпочну са његовим запосиједањем. М. Војводић, *Скадарска криза 1913 године*, 181

¹³ S. Martinović, *Crnogorski generali u vojsci Kraljevine SHS Jugoslavije (1919-1941)*, 96

¹⁴ Д. Мартиновић, *Дивизијар Мутар Бошков Мартиновић*, 42

¹⁵ *Глас Црногорца* бр, 60, Цетиње 1915.

¹⁶ Д. Мартиновић, *Дивизијар Мутар Бошков Мартиновић*, 87-88.

¹⁷ Исто.

¹⁸ S. Martinović, *Crnogorski generali u vojsci Kraljevine SHS Jugoslavije (1919-1941)*, 98.

¹⁹ Исто.

хтјев („због болести“) 20. јуна 1921. По пензионисању живио је у Београду (код Вуковог споменика), и у кући у Доброти, код Херцег Новог. Био је члан Душтва за проучавање историје Црне Горе, од 1934. кад је оно основано, и Друштва за чување гусала и његовање народне пјесме, које је формирано априла 1940.

Можда у овим видовима друштвених активности, поред осталог, треба тражити неке од мотиве који су определијели Митра Мартиновића да се озбиљно позабави ратном историјом Црне Горе.²⁰ Вријеме окупације у току Другог свјетског рата провео је у Београду. Умро је у фебруару 1954. Уз војне почасте схрањен је у Алеји великана на београдском Новом гробљу. По његовој жељи, његови посмрни остаци су пренијети у родно мјесто Бајице, фебруара 1968.

II

Већ смо рекли да је дивизијар Митар Мартиновић радио на писању *Ратне историје Црне Горе* и да је резултата тог рада више од 20 свесака о биткама и бојевима Црногораца: од Царевог лаза 1712, преко битака на Мартинићима и Крусима, и оних у Вељем рату (1876-1878), па даље, послије окончања Велике источне кризе, борби Црногораца у балканским ратовима и Првом свјетском рату. Његови радови нису похрањени у некој архивској установи. Налазе се у приватној архивској колекцији унуке Митра Мартиновића, Јелене Жигон. Ови текстови нису сасвим непознати јавности, јер је садржај неких од свесака већ коришћен у научне сврхе.

Са супругом Милицом, кћерком Стефана, војводе Ивана Радоњића (који је био брат Станка Радоњића), Митар Мартиновић је имао три сина и пет кћери. Синови Бошко и Драго умрли су 1903. и 1917. Василије, који је завршио Војну академију и био официр Воске Краљевине Југославије, умро је 1970. Свих пет кћери: Марија, Олга, Јована, Вјера и Јелена, биле су удате. Вјера је била удата за Миленка Јовановића, директора Народне банке за Србију, код чије ћерке Јелене Жигон се данас налази највећи дио заоставштине Митра Мартиновића.

Захваљујући љубазности госпође Јелене Жигон, у прилици смо да публикујемо руком писани текст Митра Мартиновића: „Од 1768. до

²⁰ Већ смо рекли да је *Ратна историја Црне Горе* Мартиновићев рад у рукопису. Неправедно би било не поменути и два његова истраживачка пројекта: „Авионска шрапнелска бомба с експлозивом у ваздуху“ из 1949. и „Даљомјер пантограф“. Написао је и неколико књига, међу којима: „Упутство војничким старјешинама за васпитање војске у војничком духу и дисциплини“, (Цетиње 1900); и мемоарске биљешке: „Ратне успомене 1912-1916“ (Београд 1996).

битке на Мартинићима“. То је, дакле, једна од свесака из Мартиновићевог рукописа: „*Историја ратовања Црне Горе*“.

И по наслову ове свеске може се закључити да је Митар Мартиновић био личност широког образовања и познавалац токова историјских збивања на ширим европским просторима. При прегледању свих свесака *Историје*... пажњу нам је задржала тема везана за битку на Мартинићима. И из наслова свеске види се да је Мартиновић писао не само о овој бици, већ да је читав догађај смјестио у шири историјски контекст. Наводећи ратна збивања која су јој претходила, указао је на шири историјски оквир црногорско-турских односа и тако истакао крупан историјски значај саме битке.

Свеска плавих корица, у којој је исписан садржај под горњим насловом, будући да нема напомена, није научни рад, у модерном смислу ријечи. Догађаји о којима пише, аутору нису били познати као учеснику или свједоку, јер је живио у знатно каснијем времену.

Рукопис је вјероватно настао из више врста извора. На основу наративног, тј. запамћеног, усменог народног предања (посебно народне поезије), или знања које је стекао на основу радова који су до тада били написани, почев од Милаковићеве и Медаковићеве историје, или објављених извјештаја Ђакона Алексеја, а посебно на основу Његошевих дјела попут „Огледала српског“, „Свободијаде“ и других. Нарочито је у појединим дјеловима рада које објевљујемо, преговорима Петра I са Махмут-пашом прије битке на Мартинићима, Мартиновић користио Његошеве стихове из *Свободијаде*. Пошто није навео издање из кога је те стихове преузео, не можемо закључити у којој мјери их је прецизно цитирао, јер се уочава правописна разлика у преузетим дјеловима, у односу на нека новија издања. Такође, Мартиновић је користио и историјске радове дотадашње, а данас би могли рећи: старије историографије о Црној Гори. Но, при читању рукописа осјећа се важност коју је аутор придавао народном памћењу, које се усменим казивањем, преносило с генерације на генерацију Црногораца, или било преточено у писана поетска дјела. Тако сачувано, народно памћење које се дуго темељило на народним предањима, је било не само саставни дио свијести Црногораца о себи, већ и начин упознавања прошлости Црне Горе.

Текст у свесци написан је мастилом црне боје, са исправкама на појединим мјестима писаним обичном оловком или мастилом исте или плаве боје. У неким случајевима, попријекло у односу на главни текст Мартиновић је писао допуне, обично на лијевој маргини листа свеске.

Да бисмо што аутентичније пренијели Мартиновићево писање, ми смо у овај рад унијели и оне дјелове текста које је Мартиновић у оригиналом рукопису прецртао и замијенио новим написаним реченицама.

Те дјелове публиковали смо јер садрже и неке податке којих нема у ауторској „финалној радној верзији“. Тај текст је значен подвученим курзивом, за разлику од текста који је додат, на маргинама страница свеске, који смо само подвукли (без претварања у курзив), да би се разликовао од оног који је прецртан или оног који није написан на маргинама листа. Ништа нисмо мијењали у редосљеду излагања, осим што смо интервенисали код састављеног или растављеног писања ријечи или знакова интерпункције.

III

Да не бисмо писали шири уводни текст о самој бици на Мартинићима, њеном значају, и догађајима који су им претходили, овдје ћемо, а дијелом и у коментарима у напоменама уз текст Мартиновићевог рукописа, саопштити кратак осврт на догађаје о којима аутор пише, ради поређења са резултатима савремене историографије.

Крупан значај битке на Мартинићима можемо посматрати из више угла. Не само са становишта уицаја на даљи државотворни развој Црне Горе, већ и кроз могући радикалнији утицај на стварање сасвим другачијег изгледа геополитичке карте Балкана, а можда и цијелог простора од Јадранског мора до Дунава. Мада нису били реални, такви геополитички пројекти имали су за основ мегаломанске планове скадарског везира везане за осамостаљење Скадарског санџака, као независне државе и настојања да њене заокружене границе обухвате што већу територију.²¹

Према нсалову ове свеске *Историје ратовања Црне Горе*, Мартиновић је своје казивање започео са 1768. годином којом је започео руско-турски рат. Но, сам тај рат који је, како Мартиновић исправно наводи, започео због Пољске, није био у директној историјској вези са догађајима који су претходили бици Црногараца и Брђана против Махмут-паше, на Мартинићима.

Избијање тог руско-турског рата је била посљедица затегнуте ситуације у Пољској, гдје су се племићи побунили против власти краља Станислава II, некадашњег љубавника царице Катарине. Након што је једна група руских козака 1768. упала у османски град Балта, у потјери

²¹ По писању Митра Мартиновића, у рукопису који овдје објављујемо, Мехмед-паша је имао амбиције и према Београдском пашалуку. Са друге стране, историографски је познато да је: „као Бушатлија и по традицији потомак првог потурченог сина Ивана Црнојевића“ био „изданак породице која није престајала полагати своје право на Црну Гору и која је дотле за читаво једно столеће водила борбу с Црногорцима, да их поново потчини власти султановој и својој“. Ј. Н. Томић, Махмуд Бушатлија, паша скадарски, I први период његовог рада (1784- 1786), *ГЛАС СКА LXXVI* Београд 1908, 103

за пољским устаницима, султан Мустафа III је 25. септембра 1768. објавио рат Русији и успоставио савез са пољским устаницима. По објави рата, генерал Суворов је пошао да угуши побуну у Пољској и 1768. заузео Краков. Релативно брзо по отпочињању рата руска балтичка флота је, у чувеном пребацивању у воде Средоземља у фебруара 1770. стигла до Мореје у Грчкој и у поморској бици код Чесме (Чешме) од 5. до 7. јула 1770. уништили турску флоту.²²

Вјероватно је тактика ратовања, током поменутог руско-турски рата започетог 1768, првобитно била планирана на другачији начин, уз дизање на устанак православних хришћана на Балкану. Сасвим је могуће да су тај план, након што је рат почео, браћа Орлов промијенила. У евентуалној вези са тим првобитним ратним планом могу бити догађаји о којима пише Мартиновић: појави Шћепана Малог 1767. у Црној Гори и мисија грофа Долгорукова 1769 (трајала је неколико мјесеци: од 11. августа до 25. октобра). Но, док црногорско-турски рат 1768.²³ тешко да је могао бити дио плана у поменутом рату Русије против Османског царства, појава Догорукова у Црној Гори свакако јесте. Црногорско-турски рат је био везан за реакцију Османске царевине на појаву Шћепана Малог у Црној Гори. Иако такву везу у казивању о Шћепану Малом

²² Посебно је значајна била пobjеда руске флоте у бици код Чесме (маја 1770) након неоčekиваног и, вјероватно, дуго планираног пребацивања њене флоте из Балтичког у Средоземно море. Послије пobjеде у овом рату Русија је миром у Кучук-Кајнарацију (1774) добила права заштите православних хришћана у Османској империји. Мада то неће бити тако видљиво у првим годинама по завршетку рата, планови руске политике према источном питању, остварени у овом периоду, биће нарочито важни за наставак процеса националног ослобођења балканских народа у 19. вијеку. Р. Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба владике Василија Петровића и Шћепана Малог (1750-1773)*, Југословенске земље и Русија у XVIII вијеку, Београд 1986. 101.

²³ Појава Шћепана Малог усталасала је поробљене хришћанске народе у Османском царству, утичући посебно на масован устанак у Грчкој. Ратна дејства у релативно блиском сусједству утицала су и на Црногорце, тако да су они у вријеме руско-турског рата (1768-1774) обновили оружане активности према Херцеговини и сјеверној Албанији. Зато је ферманом који је издао султан одлучено да се нападне Црна Гора. Послије припрема вршених неколико мјесеци под командом румелијског беглербега, крајем септембра 1768, османске снаге дошле су до граница Црне Горе. Пошто су Црногорци одбили ултиматум да у року „од десет дана“ предају Шћепана Малог и пећког патријарха Василија Бркића, избјеглог са још шест главара, отпочео је напад. Главни сукоб два неравноправна противника збио се у Острошком кланцу. То је био један од праваца напада турских снага, које су се кретале још из Подгорице према Љешанској нахији и преко Скадарског језера према Црмници. У овом рату, који је у војничком смислу представљао до тада највеће војно ангажовање османске државе против Црне Горе, црногорска војска није доживјела очекивану катастрофу. Напротив, релативно мали губици давали су Црногорцима за право да укупне резултате рата славе као пobjеду. Р. Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба владике Василија Петровића и Шћепана Малог (1750-1773)*, 102.

Мартиновић не помиње, историчарима који се том личношћу баве може бити занимљив и садржај овог дијела текста, иако он, објективно, не доноси нове, непознате податке о Шћепану Малом.

Но, ти догађаји, последије закључења мира у Кучу-Кајнарацију 1774. су ипак били далеко од битке на Мартинићима којој је ова свеска Мартиновићеве *Ратне историје Црне Горе* великим дијелом посвећена.

Разлози спомињања ових догађаја у вези са каснијо битком на Мартинићима, могли би се везати за вријеме које је претходило успону Махмут-паше Бушатлије. Јачање власти скадарског паше и буђење његових државотворних амбиција, посебно последије 1784. године, били су у вези са унутрашњим кризама у Османском царству, које су се са ратним неуспјесима османске војске продубљивале. Кризе у функционисању централне власти пратили су процеси убрзаног распада војно-феудалне организације царства засноване на систему војничког лена. То је водило снажењу и осамостаљењу административних јединица царевине, између осталих и скадарског санџака са Махмут-пашом на челу. Државотворне амбиције Махмут-паше кретале су се од „полунезависног скадарског пашалука“ са Бушатлијама као управитељима Скадра, до намјера о образовању самосталне државе у сјеверној Албанији којој би, уз друге територије, припојио и Црну Гору.²⁴

Казали смо да Мартиновић у свом казивању наводи и шире планове Бушатлије о заузимању Београдског пашалука. Но, свакако да су те идеје определилиле његове походе на Црну Гору, како први 1785. (годину дана раније се завладичио Петар I) тако и све касније.

Тако су Црногорци дошли у ситуацију да воде борбу не директно с Портом, иако је у њено име иступао скадарски паша, већ с побуњеним управљачем Скадарског пашалука. Османско царство није имало војних потреба да 1785. године нападне Црну Гору. Ипак, због кризе у коју је османска империја све дубље западала, скадарски паша је „посебним ферманом из Цариграда добио овлашћење да може напасти Црну Гору“.²⁵

²⁴ Н. И. Хитрова, *Черногория в национальном движении на Балканах*, Москва, 1979, 16.

²⁵ В. Чубриловић, *Црна Гора и руско-аустријски уговори о подели Турске 1782*, 186; Н. И. Хитрова, *Черногория в национальном движении на Балканах*, 16. Напад је извршен с војском од 18.000 људи. На другој страни, црногорске снаге, под командом гувернадура Радоњића, бројале су 2.000 бораца. Уз то, нејединство које је скадарски паша поткупљивањима изазвао у црногорским племенима чинило је војничку предност османског официра значајнијом. По почетку напада најприје су се предали Црмничани, а затим Љешанска и Катунска нахија. Двадесет трећег јуна османска војска стигла је на Цетиње. Цетињски манастир разорен је и спаљен. Отпор Катунана који је тада још трајао, најприје оружјем а затим и преговорима о плаћању харача, брзо је скршен. Тиме је ратни поход Махмут-паше Бушатлије на Црну Гору био окончан. Последије тога, на повратку у Албанију, османска војска опустошила је села у Паштровићима. Р. Распоповић, *Историја дипломатије Црне Горе 1711-1918*, 110

Порта је касније скинула са себе одговорност за тај напад проглашавајући то личним „пашиним ђефом“.

Када се након завладичења и протјеривања из Русије у фебруару 1786. вратио у Црну Гору, Петар I је затекао земљу у врло тешком стању. Успостављање мира и слоге међу црногорским племенима био је главни задатак новог митрополита. Ширење увјерења да се једино, у слози, повезана црногорска племена могу одупријети скадарском паши, био је главни начин припремања одбране од Махмут-паше који се спремао да поново нападне Црну Гору. Пошто је политика Махмут-паше одражавала континуитет његових планова о осамостаљивању сјеверне Албаније, услиједио је хатишериф султана из 1785, којим је беглер-бегу Румелије наређено да ухапси Махмут-пашу и доведе га у Цариград.

Нејединство у османским редовима повремено је доводило и до слабљења притиска „скадарског везира“ на Црну Гору. Но, то је отварао и нову опасност: од босанског везира који је Црногорце, у име султана, позивао на борбу против Бушатлије. Понуда позиције партнерства на страни Порте, у међуосманском сукобу, изгубила је важност када је Махмут-паша маја 1786. помилован од власти у Цариграду. С измирењем је дошло и обнављање насиља над Црном Гором. Ипак, због настављања политике ширења власти на мјеста и градове у сусједним пашалацима, Порта је донијела одлуку о дефинитивном војном обрачуну са скадарским пашом.

Операција је почела крајем маја 1787, а главни правац напада ишао је преко Никшића, Спужа и Подгорице. Обновљени су позиви босанског паше Црногорцима, Брђанима и Херцеговцима да се ангажују у борби против Махмут-паше. По заузимању Никшића, Пиве и Дробњака, босански паша наредио је мобилисање Куча, а потом Пипера и Бјелопавлића. Послије заузимања Спужа и Подгорице започета је тромјесечна опсада Скадра, која је завршена побуном Скадрана 1787. године. Царска војска ипак је разбијена, а Махмут-паша остао господар Скадра и Албаније. Скори почетак рата Османског царства против Аустрије и Русије одложио је планове Порте о коначном обрачуну.²⁶

Аустро-руски рат против Турске.... довео је у Црну Гору руско-аустријске мисије. Но, док се аустријска мисија са Филипом Вукасовићем²⁷,

²⁶ Ријеч је о аустријско-турском рату (1787-1791) вођеном истовремено кад и руско-турском рату. Тада је аустријски цар Јосиф II био савезник са руском царицом Катарином II.

²⁷ Аустријске намјере да за своје ратне планове придобију народ у Црној Гори су доживјеле потпун неуспјех. Као главне кривце за такву ситуацију Вукасовић и његов сапутник Пернет означавали су владику Петра, Теодосију Мркојевића, свештеника Долчија и, посебно, руског официра Саву Марковића, који су бунили народ. Јосиф II, изненађен неуспјехом мисије, наредио је свом канцелару да се наведени руски официр уклони из Црне Горе, јер је њихово присуство било противно споразуму закљученом између двије земаље.

завршила неуспјехом, то се није одразило на резултате руских мисија. У Црну Гору су дошли најприје Сава Марковића²⁸а онда и Марко Ивeљић²⁹, да би касније са другим задацима тамо био упућен и генерал-лајтнант Заборовски.³⁰ Одушевљење с којим је владика Петар I примио царичину грамату коју је донио говорило је да је он све раније увреде из Петрограда заборавио и да је спреман на сарадњу с руским двором. Царица Катарина II послала је 14. марта 1788. грамату црногорском народу с позивом на заједничко дејство против Османске империје. Њом је владика Петра I и Црногорце извијестила да је послала у Средоземно море флоту под командом адмирала Грејга, а у Италију генерал-лајтнанта Заборовског, ради заједничког дејства против непријатеља „хришћанског имена“.

Али, и поред спремности Црногораца да се одазову позиву руске царице, до њиховог војног ангажовања није дошло. На то су утицали: напад Шведске на Русију у јуну 1788. и непријатељски став Енглеске према евентуалним војним дејствима Русије. У Лондону су процјењивали да би акција у Средоземљу, ради уништења османске флоте, блокирања мореуза и искрцавања у Цариграду, довела и до дизања на устанак православних балканских народа. Ратни план је, због опасности која је пријетила сјеверним и западним границама Русије, промијењен. Тиме је престао ранији значај Црне Горе, којој је у првобитним ратним плановим „била намијењена улога покретача устанка у рјешавању источног питања“.

Ново актуелизовање односа Црне Горе и скадарског паше произашло је из наставка кризе у Османском царству. У обновљеној политичкој

Услиједио је и званични протест руском двору. Мајор Марковић напустио је Црну Гору прије него што му је рјешење о опозиву могло бити уручено. В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија у XVIII веку*, Београд 1912, 70.

²⁸ Руски мајор Сава Марковић већ је био у Црној Гори када је стигла аустријска делегација. С обзиром на то да су прокламација руског двора „Србима, Црногорцима и осталим Словенима“ и његове активности у Црној Гори биле у супротности с аустро-руским споразумом из 1782. године, тј. тзв. „грчким пројектом“, оне су изазвале незадовољство на аустријској страни. Посљедица тога било је избијање конфликта и поремећаја у руско-аустријским односима. Чињеница да је Сава Марковић и по доласку аустријске делегације боравио у Црној Гори могла је да значи да се Русија дефинитивно не придржава договорених обавеза. *Историја Црне Горе*, књ. 3, том 1, 432;

²⁹ Неповољан догађај за аустријску мисију представљао је и долазак у Црну Гору руске војне делегације с пуковником Марком Ивeљићем на челу. Они су донијели грамату царице Катарине с позивом Црногорцима на рат „против непријатеља имена хришћанског“. Д. Милаковић, *Историја Црне Горе*, Задар, 1856, 184-185.

³⁰ Царица Катарина II послала је 14. марта 1788. грамату црногорском народу с позивом на заједничко дејство против Османске империје. Њом је владика Петра Првог и Црногорце извијестила да је послала у Средоземно море флоту под командом адмирала Грејга, а по суву у Италију генерал-лајтнанта Заборовског „да спреми све што је потребно за војску, да саслуша молбе и жеље тамошњих хришћана и да им помогне“. Заборовском је заповијеђено да се с владиком договори о заједничком дејству против непријатеља „хришћанског имена“. *Историја Црне Горе*, књ. 3, том 1, 434.

кризи за осамостаљивањем појединих административних јединица Османског царства, Црна Гора је показала одлучност да без ичије помоћи прихвати борбу против скадарског везира, односно не подлегне његовим притисцима. Ослонац на уједињено племенско друштво била је главна нада у позитиван исход те борбе.

С друге стране, пред одлучујући окршај, ни позиција Махмут-паше Бушатлије, након његових сукоба с Портом, није више била иста. Од не малог значаја била је чињеница да његови планови који су се односили и на Црну Гору нијесу изражавали политику Порте, већ напротив, да се због њих припремао скорашњи обрачун, који је требало да значи крај Махмут-пашине владавине. Ипак, како такав план није остварен, он се претворио у другу неуспјелу војну интервенцију из Цариграда. То се десило 1793. године. Махмут-паша је током овог сукоба успио да 29. новембра 1793. нападне и порази царску војску.³¹ Његов углед и самопоуздање том побједом су порасли, а опасност се за Црну Гору и Брда увећала. Увјерен у властиту снагу, Махмут-паша почиње припреме за коначан обрачун са Црногорцима и Брђанима. То је требало да значи и почетак реализације ширег плана који је имао за циљ проширење власти скадарског пашалука на Херцеговину и Далмацију.

О свим овим околностима, које су у савременој историографији познате, пише и Мартиновић, али без прецизне хронологије и истицања њиховог значаја.

Он на много ужем, могло би се рећи локалном нивоу, приповиједа о догађајима који су бици претходили, почецима и току битке. То му даје и посебну вриједност.

И таквим приступом потцртава значај међусобних веза брдских племена посебно Пипера и Бјелопавлића. И управо због чврстине тих веза, посебно након одлуке Петра I да и Црногорци притекну у помоћ Брђанима, нису реализоване ни пашине намјера о удару на Пипере и Бјелопавлиће. Мартиновићево писање потврђује да је заједништво у одбрани од планираног пашиног напада на Пипере и Бјелопавлиће довело до битке на Мартинићима и да је неизбјежност сукоба збила редове Црногораца и Брђана.

Рукопис у цјелини је занимљив историчарима, али можда највише због детаља боја и личности које су у њему учествовале. Са друге стране, без битке на Мартинићима не би било ни битке на Крусима. А то значи да се ни остали прекретнички државотворни процеси без те битке не би десили, на начин којим су даље историјски процеси текли.³² При томе

³¹ Г. Станојевић, *Црна Гора пред стварање државе*, Београд 1962, 253-256.

³² Б. Павићевић, *Историјска прекретница*, Битка за Црну Гору Мартинићи – Круси 1796 - 1996, Подгорица 1997, 13.41; Р. Јовановић, *Бој на Мартинићима 22. јула 1796*. Битка за Црну Гору Мартинићи – Круси 1796-1996, Подгорица 1997; Б. Павићевић,

мислимо не само на доношење *Одлуке, Стеге* (1796) као првих писаних правних споменика, него и доношење *Законика Петра I* и формирање *Правитељствујућег суда црногорског и брдског* 1778. као даљег нормативног и институционалног оквира, у процесу уобличавања модерне црногорске државе. Што значи да је са првим великим поразом Османлија на Мартинићима, и другим неуспјелим казним походима на Крусима, утрт пут за стварање савремене црногорске државе

IV

На насловој страни свеске:

Ратовање Црне Горе са Турском у савезу са Русијом 1868. г. 1768 до 1791.г. и у савезу са Русијом и Аустријом од 1787. до 1791. г.

ОД 1768. ДО БИТКЕ НА МАРТИНИЋЕ 1796.
у савезу с Аустријом и Русијом³³

Ратовање Црне Горе са Албанијом под водством скадарског везира Махмут пашом Бушатлићем

Напади на Црну Гору од Албаније предвођене Скадарским везиром Махмут пашом Бушатлићем.

Садржај свеске:

Ратовање Црне Горе против Турске у савезу са Русијом и Аустријом³⁴

Крајем 1768. год. објави Турска Русији рат због Пољске. Спремајући се царица Катарина II за рат позове „Грке и словенске народе“ у Турској на устанак и на оружје против Турака. Од свих ових народа одазваше се само Црногорци. Позив царице руске од 29. јануара 1769. донио је у Црној Гори књаз Долгоруки и прочитао га је на Цетињу на

О првом походу Махмута Бушатлије на Црну Гору 1796, *Историјски часопис*, књ. VI /1956, 153-167; Исти, Нови подаци о биткама на Мартинићима и Крусима 1796, *Историјски записи*, 1-4/ 1991. 159, 163,

³³ Додато као наслов текста, у свесци, не на корицама и написано обочном оловком.

³⁴ Написано обичном оловком, на почетку текста свеске, као наслов.

народној скупштини, за то сазваој.³⁵ Књаз Долгоруков је донио врло мало новца а и мало праха и олова за такву прилику, економишући на то можда што су знали и били увјерени да ће Црногорци, само јели згода да се туку с Турцима, а још и по голој руској поруци сви готови устати на оружје и вјековним се непријатељем клати док једна страна падне. Долгоруки донесе од своје царице и поруку да Црногорци проћерају Шћепана Малог,³⁶ као варалицу, јер да он није цар руски. Главари обећаше да га неће више слушати, и пустише да Долгоруки изобличи пред народом Шћепана и да му узме сабљу и да га затвори, али кад се трезвено размислише Црногорци и њихови главари, да Долгоруки и ако паметно њих наговара против Шћепана, да ће он једног дана отићи у Русију и њих оставити са Владиком Савом, а с њим ни боље ни без њега горе, а још кад остану и без Шћепана, остаће са овим без главе, те ће се опет ставити у међусобна крвљења и свађе, неће бити никога да

³⁵ Алексеј Орлов, коме је царским указом од 9. фебруара повјерена руководећа функција у органи зовању устанка балканских народа, да би покренуо на устаничке акције Црногорце и сусједна брдска племена, као и Србе у Босни, упутио је у Црну Гору свог помоћника кнеза Јурија Владимировича Долгорукова. Један од најпознатијих руских официра из времена Катарине II, генерал-мајор Јуриј Долгоруков, у пратњи неколико нижих официра, стигао је на црногорско приморје 11. августа 1769. У близини Спича, гдје се руска делегација искрцала, Црногорци су „преносили са бродова ратни материјал у унутрашњост земље“. Процјењује се да је Долгоруков као ратну помоћ донио „сто барела праха и сто товара олова“.¹³¹ Требало је да руски изасланици припреме долазак још неколико бродова с руском војском који би, уз помоћ устаника, „спријечили Турке из тих крајева да се прикључе главним султановим снагама, кад њихове армаде буду нападнуте поред грчке обале од стране руске флоте“. Организовање устанка у Црној Гори и сусједним областима био је, дакле, главни задатак мисије кнеза Долгорукова. С. Антољак, *Мисија кнеза Долгорукова у Црној Гори*, Цетиње, 1949, 11.

Р. Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба владике Василија Петровића и Шћепана Малог (1750-1773)*, 100.

³⁶ Долгоруков је као ратну помоћ донио „сто барела праха и сто товара олова“. Требало је да руски изасланици припреме долазак још неколико бродова с руском војском који би, уз помоћ устаника, „спријечили Турке из тих крајева да се прикључе главним султановим снагама, кад њихове армаде буду нападнуте поред грчке обале од стране руске флоте“. Организовање устанка у Црној Гори и сусједним областима био је, дакле, главни задатак мисије кнеза Долгорукова. Због тога је по доласку у Црну Гору на Цетињу сазвао збор. Збору одржаном на Преображење (17. августа 1769) присуствовало је више од 2.000 људи. Том приликом прочитана је грамата царице Катарине II упућена балканским народима с позивом да иступе против Турака и тако помогну започети рат Русије против Османског царства. Црногорци су, међутим, с већом пажњом пратили понашање пристиглог руског официра према самозваном руском цару. Очекивања оних који су још гајили наду да је Шћепан Мали у некој посебној тајанственој вези с царским двором срушена су издавањем потврде од Долгорукова „да је Шћепан Мали у Русији непознат и да је варалица“. *Историја Црне Горе*, књ. 3, том 1, 388. Види: Г. Стојановић, *Прилог историји Црне Горе времена Степана Малог*, Годишњица Николе Чупића, XI, Београд, 1889, 296-340.

их измирује и у слогу држи и тако ће таман Турке задовољити и отворити им згоду и жељу да навале на Црну Гору да је разоре, што од старина желе; и да је Шћепан ко је да је, опет је за Црногорце бољи од свакога, јер он зна Црногорце држати у миру и у слози, да зна доброга бранити, а злога давити, а док је тога начина међу Црногорцима и њихових крша могу нас Турци похарати и попалити, али нас покорити и остати у Црној Гори то не могу никако и зато се Црногорци ријешише да ослободе Шћепана из затвора и поново признаду за свог земаљског поглавара³⁷. Долгоруки пред упорношћу Црногораца и пред добрим разлозима које су му Црногорци дали, зашто хоће и даље да слушају Шћепана попусти и остави му прах и олово које је донио био и нешто мало новаца и врати се у Русију.

Црногорци без оклијевања стану нападати на Турке и са тим постигоше да од Арбаније Ерцеговине и Босне није могла никаква војска поћи против Русије, што је за ову било од значајне користи.³⁸

Турци су се поново спремали на навалу на Црну Гору да је разоре а Шћепана заробе и ту је навалу требало извршити 1774. г. али у међувремену успије Махмут паши Скадарском везиру да Шћепана убије преко једног Грка који га је служио и са тим Турска одустаде од навале на Црну Гору.

Млечићи овако описују Шћепана Малог „Ријечи су му свагда о миру, слози и нараствености, поведења је красна, одговори су му готови и мудри, главе је бистре и није без појма о управљању државом“.

Према горе наведеноме није никакво чудо што су Црногорци, у страху да се поврате стара крвљења и свађе међу Црногорцима, тако били пријенули да тако паметан човјек остане међу њима па он и не био руски цар. (прецртано у оригиналу).

Посље смрти Шћепана Малог опет управа над Црном Гором пређе у руке Владике Саве.

Истога маја мјесеца 1774. када је Шћепан Мали убијен удари Мехмед паша Бушатлија са јаком Арнаутском војском на Куче³⁹, које и попали; али и ако осташе не помогнути од Црне Горе, јер им није могла ни она ни Брђани у помоћ доћи, усљед тога што је ријека Морача у то доба увијек велика, те се прећи без мостова никако не може. Кучи се храбро одржаше и одбише Арнауते са јаком њиховом погибијом.

³⁷ Црногорци нису „ослобађали“ Шћепана Малог из затвора у који га је био смјестио Долгоруков. Руски официр је сам процијенио да, с обзиром на углед који ужива међу Црногорцима, Шћепан Мали може бити кориснији Русији ако га остави да и даље „влада“ Црном Гором.

³⁸ Овај пасус написан је у горњем дјелу лијеве маргине свеске, поред главног текста.

³⁹ Како су географским положајем повезани с Кучима, Братоножићи су скоро увијек са њима ратовали. Тако је било и приликом овог напада скадарског везира на Куче 1774.

Мехмед паша понови нападање у августу исте године на Куче али поново разбијен узмаче пред Кучима.

Мир који је закључен између Русије и Турске јула мјесеца 1774. г. није донио Црној Гори никакве користи осим радости за постигнуту побједу хришћанску над Турцима и задовољство што су задржали Босанце Ерцеговце и Арбанасе да не иду са турском војском на Русију.

Владика Сава умро је у дубокој старости 1782. г. у фебруару мјесецу а наслиједио га је његов синовац архимандрит Петар, но како је требало да се завладичи, а за то да пође у Русију, за вријеме његовог одсуства владичанску власт у Црној Гори до његовог повратка вршио је владика Арсеније Пламенац који је мало после Владике Саве и он преминуо.⁴⁰

Исте године када је Владика Сава преминуо архимандрит Петар крене се у Русију да се завладичи: али пошто од рускога посланика у Бечу није добио пасош то се он крене за Карловце, до тамошњег Митрополита Мојсија Путника који га завладичи 13. окт. 1784. г.

Те исте године умре скадарски везир Мехмед-паша Бушатлија и у везирству га наслиједи његов син Кара Махмут. Владика Петар дознавши да нови везир спрема напад на Црну Гору, да би му одолио крене се у Русију да добава праха и олова, од чега је и тада као вазда оскудијевала Црна Гора а својих новчаних срестава није имала да купи нити имала није добра пријатеља или сусједа да је снабдије, и ако је *Црна Гора* она свијема хришћанским земљама давала помоћ у ратовима противу Турске. Услјед интрига придворних у Петровграду Владика Петар би приморан да за 24 часа напусти Русију без да имаде могућности изаћи пред Царицом руском Екатерином да јој престави своје и свога народа нужде и увријеђен врати се преко Њемачке⁴¹ у Црну Гору. Дошавши у Њемачку добије црне гласове из Црне Горе, да је паша и везир Кара Махмут Бушатлија, опазивши да је Црна Гора услед поласка Владике Петра без ваљане управе и да су се међу Црногорцима у највећему јеку услед његовог поласка распалиле племенске и браствене свађе, крвопролића и неслога улучио ту згоду и по налогу навали великом султанском арнаутском војском да по наредби Стамбола изврши казнену еспедицију против Паштровића подајника млетачких због зулума и напада од њихове стране извршеног против Спичана турских подајника. Махмут паша је овај поход преко Црне Горе извршио помоћу неких црногорских главара који су му калаузили пред војском до млетачке границе до које је дошао преко Љешанске нахије Бјелица и Цетиња не задржавајући се ни-

⁴⁰ Арсеније Пламенац је био митрополит цетињски и владика црногорски од 1781. до 1784. године

⁴¹ Вјероватно се мисли на Аустрију и Беч.

гђе. Овом приликом Турци вјероломно запалише и разурише Цет. Манастир.⁴²

*Црну Гору из ненада и великом брзином не задржавајући се ни-
гђе, јер је знао по прошлости да би његово задржавање у Црној Гори
са војском повратило слогу и мир међу Црногорцима и на њега сложено
навалили као увијек раније и да би услед тога завршио свој поход као и
сви пређашни походи на Црну Гору зато употреби велику хитњу и бр-
зину више да добије рекламу и дигне свој престиж међу арнаутима и у
Стамболу да му се растури глас како је он Црну Гору покорио што до
њега није нико раније и тако помоћу тог брзог и хитрог прохода кроз
Црну Гору нека племена Брдска и црногорска подмора да му признаду
давне харача а нека племена Катунска које бише на путу његова похода
да Чеве, Велестово, Бјелице Теклиће и Цетиње кретањем у два правца
уз Велестово преко Чева на Цетиње и преко Љешанске и Ријечке нахије
на Цетиње и куда порђе предаде огњу и паљевинама све што му је у
онаквом хитању дошло под рукама а тако даде огњу цркву и манастир
на Цетиње и преко Бјелоша које такође погоре пређе са војском у При-
морје и тако умаче територијом млетачке републике преко Паитрови-
вића и Бара за Скадар не давши тако Црногорцима времена пошто су
били услед одсуства Владике Петра у руке неспособне земаљске упра-
ве, да се сложе и договорно на њега напану.*

*Млетачка република у мјесто да протестира на овакву повре-
ду своје територије од туђинске војске која је чак извршила паљевин-
е по Мајинама и Паитровићима у освету за покушај убиства паше од
стране Петровића попа Андровића, она и овога пута као и увијек није
могла да укрије своју радост што су Турци попалили Црну Гору него је
и овога пута како Његош каже „лав Светога Марка замахао репом пут
Стамбола“ и провидур млетачки из Котора честитао је Кара Махмут
паше и у име млетачке републике на успјешном походу преко Црне Горе.
Црногорци због ненадне појаве Махмут паше и брзине његовог прохода
будуће без добре управе на глави а у међусобној неслози и завиди учини-
ше слаби одгорор и због тога није ни било значајних губитака у људи-
ма ни с једне ни с друге стране исто се сва штета сводила на страну
Црногораца у спаљени Манастир цетињски и нешто паљевина (прецр-
тано у оригиналу).*

Када се Владика Петар у фебруару 1786. вратио у Црну Гору на-
шао је свој манастир и земљу од непријатеља попаљена и одмах преду-
зео својим благодетним упливом да се доведу земаљска слога и мир у
реду, у чему и успије, и наговори Брдска племена и она од црногорских

⁴² Написано цијелом дужином лијеве маргине на листу у свесци.

која су била пристала да Кара Махмут паши Скадарскоме плаћају харач да му га одкажу одмах што су они и урадили и тим тешко опет везира озлоједили те је стао спремати нове походе на Брда и Црну Гору.

Кара Махмут Бушатлија није одмах могао казнене походе извршити на племена која му хараче одказаше јер како се још раније његов отац био одметнуо од Султана и Стамбола и борио се са царевом војском и тако је султанова војска пошла и против одметника Махмуда и задржала га на његовој територији.

У то доба све су се већма кварили одношаји између Русије и Турске и у августу 1787. објави Турска Русији рат. Аустрија, као руски савезник, објави рат Турској у јануару 1788. г.⁴³

Аустрија помисли одмах да противу Турске искористи ваздакадањег њеног турског одметника Скарског везира који се бјеше одметнуо од Султана из амбиције да од Албаније Македоније Србије Босне и Херцеговине и Црне Горе створи засебну државу од Турског царства под својом независном владавином с намјером да је прошири до Дунава. *(за коју је полагао да има насљедно право као Црнојевића потомак на сву територију негдашње Зете за чем су му се претци и потурчили да им над њом Султан признаде владавину аутономну под суверенством Султановим, и да оцјепљењем од Султана из Стамбола иманованих области створи једну другу Турску на Балкану у којој би они владали и посттали султани независни од нога у Стамболу, тим прије што су тај план подржавале и неке хришћанске земље једно у намјери слабљења Турске као свог непријатеља и друго да и они приграбе штогод од тих истих Балканских области и од других комада Турског царства .* (прецртано у оригиналу).

На ту сврху Аустрија упути ћесарског Капетана Филипа Вукасовића у Црну Гору са 200 Оточана и 200 Личана Граничара са 4 топа брдска, житом муницијом и 100.000 дуката да покрене Црногорце и Султановог одметника Махмуд пашу против Турске, који са том опремом дође у Црну Гору 1 марта 1788.

На затраживање Вукасовића Владика Петар I сазове Црногорце на Скупштину 12. марта на којој се прочита позив цара аустријског Јосифа II на Црногорце, да се дигну на рат противу Турске, којој је Ћесар објавио рат да ослободи хришћане од Турака и да имају повјерење у Вукасовића да је он његов изасланик којему треба да вјерују. Црногорци су били готови одмах загазити у рат против Турака, али Владика Петар не имајући никаквих порука од Русије а не гледајући радо да ратује

⁴³ Руско-турски рат (1787-1792) свео се на неуспјешан покушај Османског царства да поврати територије изгубљене у претходном руско-турском рату (1768-1774). Овај ратни сукоб одвијао се истовремено с аустријско-турским ратом (1787-1791).

раме уз раме са Скадарским везиром који се носи великим амбицијама на штету Црне Горе и Срба није позив одушевљено примио и одложио је своје рјешење о томе док дознаде што Русија о томе мисли, зато што није очекивао од сарадње са такве два савезника црногорска, као што су Аустрија – Скадарски везир Бушатлија никаквог добра ни користи за Црну Гору. Вукасовић је о свему јавио у Беч а Владика се обрати руском посланику у Бечу, да му се јави што руско царство мисли о рату и ако је и Русија у рату са Турцима он је готов у свако доба подићи Црногорце у рат са Турцима. У то дође од руског посланика у Венецију да је Русија одиста у рату са Турском, а мало за тим дође у Црну Гору руски изасланик Тутолмин⁴⁴ са позивом царице руске Екатерине II да Црногорци ратују са Турцима. Вукасовић се добро чудило како се Црногорци није су хтјели одазвати Тесарском позиву из Беча и поред толико понуђених новаца и других обећања а на голу ријеч и позив руски одмах устадоше на рат. Тутолмин се по успјешном свршетку његове мисије врати натраг препоручивши Вукасовића Црногорцима да га у свему слушају као да је руски изасланик.

Посље доласка Вукасовићевог у Црну Гору дође ћесарски савјетник Броњар да води дипломатске преговоре са пашом Бушатлијом, од чега су га Владика и Црногорци одбијали, јер су добро познавали Бушатлију, али он не обзирући се на њихове опомене пође у Скадар са пратњом и са неким богатим даровима од Тесара за Бушатлију, а што је најглавније и са 50.000 дуката и с тим успје да са Бушатлијом подпише уговор за ступање у рат против Султана. При повратку Броњара и његове пратње ћесароваца и Црногораца, пошто му је Бушатлија предао дарове лијепог оружја за Тесара, када је ступио на границу црногорску у близини Жабљака наиђе са пратњом на јаку засједу која погуби и опљачка по наредби Бушатлије и Броњара и сву његову пратњу.⁴⁵

⁴⁴ Руско ангажовање у Црној Гори јаснију потврду добило је 4. фебруара 1788. Руски посланик у Венецији Мордвинов писао је Петру I, позивајући га у борбу против Османског царства, уз обећање да ће руска флота која се налази у Средоземном мору пружити помоћ Црногорцима. На упућени позив Петар I је одговорио 10. марта 1788, сагласивши се са ступањем у рат против Турака и молећи помоћ у оружју и муницији.¹⁸³ На упућено писмо, 11. маја 1788. црногорском су митрополиту објашњени задаци руске флоте у Средоземљу. *Историја Црне Горе*, књ. 3, том 1, 434. *Политически и културни одношења Русије...* 338

⁴⁵ Политички план аустријског двора захтијевао је да се резултати у војној сарадњи као са Црногорцима остваре и с Махмут-пашом Бушатлијом. Томе је била посвећена мисија изасланика из Беча, Броњара, који је на Цетиње стигао почетком јуна 1788. Одатле је уговорио састанак с Махмут-пашом. С двојицом пратилаца отишао је у Скадар. Поред љубазног пријема, почаст, ручивања чак и поклона, Махмут-паша је наредио да се сва тројица погубе, а њихове главе изложе на скадарској тврђави. Тај догађај узнемирио је Вукасовића и остале чланове аустријске мисије у Црној Гори. Поступак скадар-

Овај случај као и неки други неумјесни поступци Вукасовића узроковаше да се Владика са неким црногорским главарима склони у манастиру на Стањевиће а остави Вукасовића да ради како зна, већ кад неће да ради по његовим савјетима који боље познаје и људе и прилике. Било је Црногораца који су слушали Вукасовића али Брђани и Ерцеговци није су га хтјели никако слушати без Владичине наребе, али кад им на молбу Вукасовића нареди Владика да га слушају, тада се одазваше позиву Вукасовића.

Када Црногорци, Брђани и Ерцеговци добише поруке од Владике и од Вукасовића који им даде хране џебане и нешто новаца они затворише Турке у градовима Никшићу, Спужу, Подгорици и Жабљаку. Махмуд паша Бушатлија хотећи помоћи опкољеним градовима удари на Пипере али ови пошто им дођоше Кучи у помоћ одбију пашу Бушатлију и овај разбијен врати се у Скадру пошто је својом војском појачао посаду Спушку. У то вријеме бјеху се покренули Ерцеговачки Турци да помогну Арнаутима у Спужу Подгорицу и у Зету. Јача кретања Турске војске и немогућност да се који од нападнутих градова освоји ставише у бригу Вукасовића и примораше да замоли Владика да му дође на договор и помоћ што овај и учиње према жељи Вукасовића и из Стањевића дође на Цетиње а одатле по договору пођоше заједно у Бјелопавлиће. Тада Црногорци Брђани и Граничари Ћесарови са вољом затворише Спуж а једно одјелење које је пошло под Жабљак убаци ватру у њега. Турци су чинили испаде из Спужа а долазила им је и помоћ да се ослободе затвора, али су сви ти покушкаји испада из Спужа и упада у њему били сузбијани од трупа Владичиних са погибијом мањом и вишом тако да су у једном таквом покушају Турци изгубили 300 људи и том приликом погинуо је и брат Махмуд паше Бушатлије.

Увидећи Вукасовић да не може освојити ни један град и да се арбанашки католици Малисори Миридити и Скадрани не одазивају његовим позивима у име Ћесара а највише узнемирен гласовима да паша Бушатлија спрема већу војску на њега повлачи се на Цетиње због чега је био на муку од Црногораца и Брђана који му се није су давали повлачити а да њих у највећу муку, послје много обећања а мало извршења пошто их је тешко са Турцима завадио, да их остави без икаква начина, али на посредовање Владичино пустише га и тако преко Цетиња и Ловћена готово кријући спусти се у Котору где се укрца и пође у Аустрију где би награђен за учињене заслуге.

Вукасовић полазећи из Црне Горе са својим граничарима поведе и неколико Црногораца као добровољце и с њима је ратовао у Лици а у

ског паше довео је у питање остваривање аустријског плана. То се одразило и на наставак његове мисије у Црној Гори. Д. Милаковић, *Историја Црне Горе, 184-185.*

септембру 1789. одпустио их је својим кућама. Примједба: Да се виде Вукасовићеви извјештаји и са њима допуни⁴⁶

У толико Стамбол посла по комесарима позив Турцима Арбанким и Ерцеговачким да крећу на рат против Немаца, али се ови изговорише да не могу ићи и оставити своју земљу необрађену од Црногораца а неки послаше само хране за царску⁷ војску међу којима бегови из Требиња послаше царској војсци у Босни са 300 људи пратње 4500 овнова 850 говеди које кад црногорци дознадоше куда су окренули запане њих око 600 у планини Сињајевини разбију пратњу и сву ту стоку заплијене и међу собом подијеле. (прецртано у оригиналу).

Док је још у Црној Гори боравио Вукасовић дође из Русије Пуковник Марко Ивелић родом из Рисна и донесе позиве царице Екатерине II на „све Србе, Црногорце и остале народе житеље народа словенскога“ да устају на оружје и овај 1789 позва Требјешане код Оногоста (Никшић) да на Оногост ударе али они немоћни не хтједоше без помоћи Владике црногорског који да би у сваком случају избавио од погибели у којој их уводи непромишљеност Ивелића посла одјелење Црногораца који их у Пјешивце изручише да се могу склонити у Бјелопавлиће са породицама пошто им Никшицки Турци разорише и попалише насеобину околo Никшића. Из Бјелопавлића Требјешани доцније пређоше у Ускоке одакле су се неки преселили и у Русију.

Међу Ускоцима између Дробњака и горње Мораче ускакало је поред Требјешана и Морачана и добрих јунака из Босне и Ерцеговине који су много досађивали Никшицким и Колашинским Турцима због чега се ови ријеше да заједнички истријебе Ускоке и јула мјесеца 1789. нападоше на њих ненадно ноћу попалише и поплијенише и одведоше робља. При томе нападу Ускоци а са њима и Морачани који им у помоћ дођоше западоше у један тијесан кланац куда су Турци морали проћи и ту многе убише и псојекосе.

Кара Махмуд паша који је аустријског изасланика код њега посланог савјетника Броњара убио и опљачкао то је учинио за то да му новац који је имао једно да тај новац заплијени а друго да се прикаже привржен Султану прекидањем договора са аустријом против Султана и тим начином да добије помиловање и измирење за његово одметништво од Султана који је против њега спремао поход с војском којој он не би могао одољети и зато се помири са Турком, па се у августу 1789. крену са 8000 Арнаута за Босну у помоћ Султановој војсци, нападнутој од ћесарске војске. Чим чуше Црногорци да Бушатлија иде с војском изађоше му у сусрет да му не даду ићи у Босну али овај појачавајући посаде градова Спужа Подгорице и Никшића заобиђе даље од Црне Горе и пође с војс-

⁴⁶ Написано дужином лијеве маргине листа из свеске.

ком у Босну преко Гусиња и Санџака. Када се паша Кара Махмуд претуре с војском у Босну Црногорци и Брђани нападоше у октобру Спуж и Подгорицу.

Брат везиров пође градовима у помоћ са 6000 арнаута које Црногорци и Брђани са двије стране сколе разбију и многе поубијају а ко од погибије претече побјеже натраг с Бушатлијом у Скадру и тада Црногорци освоје Спуж.

Тада Везиров брат понуди Црногорцима да закључе мир и да им се за то даду Жабљак и се земље турске до градова Спужа и Подгорице али под условом да плаћају Турцима данак. Црногорци су такве понуде које су од тражила плаћање данка и тим признање турског суверенства без устежања одбили и немогавши држати Спуж јер лишени и топова и сваке спреме за држање истога а добри савезници који су их на рат дигли се не постарали да их ратним потребама снабдију бише приморани Спуж који се налази у средини поља и тим неподесан држати Црногорцима пошто га огњу предадоше напуштише га.

У толико посла Стамбол по поклисарима позив Турцима Арбаншким и Ерцеговачким да крећу на рат против Њемаца, али се ови изговараху да не могу оставити своју земљу и куће без одбране од Црногораца, а неки да би се колико толико одазвали позиву и помогли што су у могућности послаше по нешто хране за царску војску у Босну међу којима и требињски турци послаше са 300 људи пратње 4500 овнова и 800 волова које кад Црногорци дознадоше куда су окренули западоше њих око 600 у планини Сињавини разбију и рашћерају пратњу и сву стоку заплијене и међу собом подијеле.

Када је у Босни у том међу времену наступило примирје Махмуд паша враћао се на зимовиште са својим Арнаутима у Скендерију, но пошто није смио проћи за Скадар преко Плава и Гусиња од бојазни да га ту нападне везир Старе Србије Махмудбеговић у освету за очину смрт од паше Бушатлије, намисли да се врати у Скендерију преко Никшића Бјелопавлицком долином кроз Брда покрај Црне Горе, али у Жупу Никшицку дознаде да су Црногорци изашли да га дочекају. Нудио је паша Црногорцима новаца да га пусте за Скадар, али му је то одбијено. Налазећи се паша на тај начин у великој невољи, јер Жупа мало мјесто за толику војску издржава која од свега оскудијева у зимско доба а без наде да му може какве помоћи стићи из Скадра обрати се Дубровнику да му допусти да на мања одјелења један дио његове војске прође кроз Дубровачку теиротирју до мора и да се тамо укрцава за Арбанију, што му Дубровчани и одобрише држећи за тај случај спремне своју посаду и грађане. Арнаути у врло жалосном стању на одјелења од 100 и 200 људи укрцаваше се за неколика дана у Дубровнику у најмљене лађе и одвезо-

ше се на обалама Скендерије. Арнауте који су се на Дубровник упутили предводио је везиров синовац а везир са најодабранијим својим војницима обилазећи око Црне Горе и Брда у м..... пажњи Махмудбеговића и стигне у Скадру у Децембру мјесецу 1789. г.

Крајем 1789. г. Никшицки Турци пошто је рано био у Ерцеговини пао велики снијег исћерају своју стокку у Рудине на зимовиште које нападоше око 2000 Црногораца и многе Турке чуваре те стоке погубе а стоку сву заплијене и подијеле на сваког војника по 4 говеди и 32 овча брера.

Мало дана иза тога ударише Црногорци на Жабљак којему Скадарским језером похита помоћ од Скадра на 16 лађа по 40 друга коју дочекаше Црногорци из засједе у Одринској Гори када се арнаути искрцаше из лађа и у бјегство к лађама наћераше с њиховом тешком погибијом запленивши у исто доба 5 лађа у којима наћоше више мртвих које Арнаути бијаху укрцали да их Црногорци не сијеку. У толико су Жабљачани учинили испад, али су Турци опет ућерани с тешким губитцима у град Жабљак. Како се из наведенога види у 1789. г. у Црној Гори није прекидана борба но је Црногорци водили на позив два царства о свој торби и фишеку учинивши значајне услуге обојици задржањем на себе првокласне борце у Турској царевини Босанце, Ерцеговце и Арбанасе.

И овога пута је на Црногорце била највиша невоља оскудица праха и олова, и надајући се Владика да ће бар тога добити од ћесарске Аустрије, која је и имала највише користи од црногорског ратовања са Турском, у залеђини босанске турске војске, која је против Аустрије војевала, *по Босанским крајинама и границама* обрати се у Трсту и Бечу, да му даду праха и олова, али му одговорише, да ће му само дати за новац а он не имајући новца, био је приморан за прах и олово дати у залогу своју Митру, коју је руска царица Јелисавета била поклонила црногорском Владици Василији и коју је Владика Петар по наслеђству носио, и која је остала неодкупљена, јер није било за то новаца и тако и пропала и одиста се овом приликом може вићети истинитост оне српске народне изреке „између два бана остаде баби гола глава“; а тако и Владици црногорскоме између Русије и Аустрије његових савезника оста гола глава без Митре. Али и то му је мала штета била при оној што је на склопљеноме међународноме миру после рата Русије и Аустрије и Турске у којему Црна Гора остаде без икакве награде, па чак и не споменута у уговору!⁴⁷

⁴⁷ Миром у Свиштову (септембра 1791) окончан је рат Аустрије и Османског царства. Уговором је дата амнестија поданицима једне и друге државе који су у рату учествовали на страни непријатеља. То се посебно односило на становништво Црне Горе, Србије, Влашке и Молдавије. Мировним уговором Русије и Османског царства склопљеним у

Пошто су цареви били закључили примирје од годину дана, то и Махмуд паша посла Владици Петру изасланике да склопе међусобно примирје од годину дана, али Владика и црногорци одбише ту понуду, што много расрди пашу Бушатлију који упути 12.000 Арнаута да ненадно напану на који крај Црне Горе, али када они виђеше да су Црногорци спремни да их дочекају оканише се тога 1790 и поведе је на Брда од којих би одбијен после крваве борбе и приморан да се повлачи у Подгорицу одакле пође у Спуж да одатле учини какву лаку диверзију на крајинска мјеста црногорска да ни каквим ненадним малим успјехом дигне себи и војсци рекламу како је побједио Црногорце и зато нападе на Комане и само толико успје да посијече неколико чобана и заплијени нешто стоке која је скупо платио кад се Црногорци кликујући се у помоћ један другоме те поћераше Арнауте којих погубише 200 и попалише нека села ће су Турци живјели и дигоше повећи плијен стоке. У томе истоме времену друга војска Арнаутска удари на Црмницу од Бара, али се врати са својом погибијом.

Те године продужили су се чести мали сукоби који су се увијек свршавали Турским губитком, али што је главно Црна Гора задржава на себе најмање 50.000 најбољих ратника у Турској Ерцеговаца и Арнаута, који би да нијесу заузети борбама са Црногорцима отишли с турском војском у Босну против аустријанаца и тамо њима какви су они добри ратници задржали за себе бар 10.000 аустријске војске. А да је аустријска врховна команда била паметнија па послала у Црну Гору добра ђенерала Краичника или Личанина који би се боље разумно и Владиком црногорским и Црногорцима од младог и неискусног Капетана Вуковића а послала који топ доста праха и олова и добра оружја и тако дала могућност Црногорцима и Брђанима да заузму Никшић и дио Ерцеговине до Неретве, Спуж Подгорицу Бар и све до Скадра и Бојане и тако им дају могућност што освоје да и уздрже и себе јако поснаже српским елементом могли су постићи да Турску приморају и 100.000 бораца да употреби против Црне Горе за одбрану Босне и Арбаније. Но мислећи да ће они са неколико дуката успјети да Црногорце изложе погубији од Турака не дајући им никакве спреме из економије или можда и из зле намјере да не створе једну јаку Црну Гору онамо ће су они имали намјеру да освоје као што је то познија њихова историја доказала са чега су најзад и царство изгубили не искористише тога рата ни десети дио што су могли искористити помажући Црну Гору иако како је требло да је помогу два моћна царства Русија и Аустрија, и најзад је при склапању мира са Турском поред њених јаких услуга учињених гото-

Лашију, јануара 1792. окончан је руско-турски сукоб. У овом мировном уговору за Црну Гору није учињено ни онолико колико је предвиђао уговор из Свишптова.

во голим рукама у продужењу неколике године на уговор и не поменуше и каљали да јој што год дају.

У томе времену Аустрија зарати са Француском а Русија са Шведском и тако бише приморане с Турском после закљученог примирја да с њом и мир закључе. Аустрија у јулу мјесецу 1791. а Русија у децембру исте године и тако се овај рат са Турском заврши да црногорски савезници не рекоше Црној Гори ни једно хвала на уговор и не поменуше и камоли да јој што год дадоше. (прецртано у оригиналу).

В. Овђе да се уметне Примједба на крају ове теке.⁴⁸

Посље закљученог мира међу царевина 1791., услед заморености Турске од дугог ратовања настала су за Црну Гору мирнија времена и ако нијесу никад престајала погранична чаркања и четовања. Али 1796. године појави се за Црну Гору велика опасност од бијеле самовоље и амбиције Скадарског везира и паше Махмуд паше Бушатлије у којег су се породиле с једне стране освета против Црне Горе за сва зла јаде и срамоту коју му је нанијела на његово честољубије и свијетло оружје са његовом „љутом Арбанијом“ само побјеђеног и застиђеног од Црногораца и Брђана и одказа харача Брђана и Црногораца који му бјеху обећали....⁴⁹, а с друге стране појавише се у њега снови стварања једне Балканске Турске под његовом султанском владавином независно од Стамбола, у чему га је и Француска постицала и помагала у циљу слабљења Турске.

У остварењу ових амбиција Кара Махмуд паше посље његових побједа над Султановим трупима које су му велики престиж и ауторитет дигли највећа му је препона и кост у грло била Црна Гора; јер она по свом расположењу према Турцима у опште и према свом географском положају стајала је на пут спајању Босне и Арбаније и остајала као опасан непријатељ у залеђини за походе од Зете до Дунава при освајању Београдског Пашалука. Зато је требало најприје са њом расчистити рачуне покорити је и уништити, да му не смета изводити његов план па даље радити у правцу својих амбиција. Да би Црну Гору покорио најприје је требало да Брда Зетска разори и покори, па у сигурности у залеђину да учини побједоносни поход на Црну Гору и тим да оствари свој велики умишљени план који би му круну донио на глави.

Да је Махмуд везиру овај план успио ни уха српскога хришћанскога на Балкану за кратко вријеме не би остало што не би све куда би прошао потурчио овај пореклом потурчени Црногорац са измијешаном Арнаутском и љутом ћуди а богомрског и тирјанског турског вјеровања задојен ... куда би прошао.

⁴⁸ Подвучено у оригиналу.

⁴⁹ Нечитко.

Таман кад горди Стамбол бјеше се опаметио да обриједи и прекине походе на Црну Гору а тако што црногорски цевердари и јагагани умудрили Бошњаке и Ерцеговце нагле да сваке године не јуришају на црногорце појављује се нови опасни непријатељ Црне Горе син Мехмед паше Бушатлије Кара Махмуд везир и паша којему ђаво не да мирова-ти него га на погибију вуче на Црну Гору да тамо окуша своју судбину чашу своје судбине испије.⁵⁰

Та нова појава Махмут пашиних амбиција и кланова преставља-ла је за све хришћане на Балкану представљала је велику опасност која кад би успјела прегалити и уништити онај црногорски слободни брежуљак о којему се ломе све олује и громови који га нападају, особито би Срби пострадали и дочекали своју пропаст тежу и од оне на Косову. Али „слободни брежуљак о којему се Ахмет Султан постали његови питомци немилосно луди ломе тиранства вихорови“ и „синови Ахметови“ разбиће главу и овом силином и зором везиру поред све његове љуте Арбаније са којом пријети и разведрити небо изнад Срба од олује громава која му Махмут паша спрема над главом да их једном за вазда мутни потоци подаве.

Пошто Махмут паша два пута би разбијен и побјеђен од Пипера на Стијену и од Бјелопавлића на Ђурилац, па му не да брука и стид да мирује, него купи и по трећи пут војску да Бјелопавлиће који су се били савим ујединили са Црном Гором и њему прекинули давати харач поново себи подвласти.

Када је Владика Петар дозволио да Махмут паша спрема војску обратио се истоме, да га пита куда мисли са том војском ударити, на чем он одговори, да намјерава ударити на Бјелопавлиће и Брда и помиње га у исто доба, да се не би усудио да им са Црногорцима дође у помоћ, јер би у том случају чим покори два Брда и сруши и робству огњу и сабљи преда да ће се одмах својом „љутом Арбанијом“ подигнути и Црну Гору као Брда листом ћерат сјећ и палити. На везирово упорито писмо Владика и главари црногорски одговорише:

Што нам пишеш Бушатлија,
Силни пашо и везире
Е си силну многу војску
Окупио и подигао,
Са њом мислиш ударити
На нахије наше брдске,
Да их робиш огњем палиш
И сијечеш оштром сабљом:
То све бити, ил' не бити

⁵⁰ Писано уздуж лијеве маргине листа свеске, попријек у односу на текст у листу.

Може, пашо Бушатлијо,
 Опалит' их ал погинути,
 Ал' ка приђе, срамотно се
 Без образа повратити.
 Што л нам пишеш и будалиш,
 Те говориш то у писмо,
 Да Брдима нашој браћи,
 Не будемо у помоћи:
 Ти знаш добро, силни пашо,
 Да ми ближе од њих браће
 По витештву и по крви
 Не тражимо ни имамо,
 И зато се ко их тргне
 Бит оћемо до једнога,
 Крв се наша неће штеђет'
 За обрану њину пролит'.
 Твоју силу твоје претње,
 Црногорско ухо, око
 Нити чује нити види.
 Но сврх свега ман се Брдах,
 Силни пашо Бушатлијо.
 Да се људска крв не лије
 И потоке сузотечне
 Да ме стоје право људство,
 Да жалостан са проклетством
 Глас пут неба не пошиљу
 Родитељи увријеђени
 И ђечица уцвијељена,
 Љубе сестре оцрњене
 На онога ко им срца
 Са душевном раном рани.
 Ако ли се безчовјечна
 Тога дјела проћи нећеш,
 Ти кријући и лупешки
 Немој твоју силу дизат',
 Већ витешки нама кажи,
 Како јунак, који јеси,
 Те заједно нас с Брдима
 Ћерај сјеци, гори роби.⁵¹ Слоб⁵².

⁵¹ Видјети Петар II Петровић Његош, *Свободијада*, пјесма девета, сихови 404-409. У: *Дјела*, Подгорица 2001, 383

⁵² У издању које смо користили овог стиха нема

Када горди везир виђе дрзовено писмо црногорско троструко му узавреше са јарошћу мушке прси, па топовима глас даде да се купи велика војска. Кад Владика и главари чуше топове који рат објављиваху на Скадру послаше по племенима позиве

„На ноге се, Црна Горо,
Гласовити соколови!
Е нам турски ударише
Витезови и змајеви
Да попале и истраже
Листом брда до Острога,
И с отијем нашу прву
Славу бојну и витештво
Да помраче и обруче
Пред свијетом витешкијем.
Већ на ноге, ка’ и свагда,
Да и отлен ка’ од свуда
Побједи славогласне
Нафехле вјенце дичне
Поберемо, донесемо.“⁵³

Црногорци на позиве Владике и главара хитро се одазваше и за њима окренуше, као на крила док у Брда стигоше и на Слатини свој логор направеше. У то доба доспје са својом војском и Махмут везир и постави свој логор супрот војске црногорске, по бријегу Зете до крај Спужског града тврдога. Читаву неђељу дана двије војске сташе једна на спрам друге проводећи момчад то вријеме у свакојаким играма и весељу, а главари у вијећања ко ће кога умом и хитрином надмашити на крвавом пољу од мегдана.

Али храброст Кара паше неће више растезати већ посла Владичи да ће ударити на село Мартиниће *Код Владике и главара* једанајестог јуна.

Кад Владика и главари од паше глас добише онда војску на Слатину окупише и Владика Петар њој одржа овакав говор:

„Сви видимо и чујемо,
Какав страшни трудни данак
Сјутра све нас очекује
Колико л’ се крвце хоће
Од витеза да пролије.
Док се жедни лав скадарски

⁵³ Видјети Петар II Петровић Његош, *Свободијада*, 384

Њом зајази и напије
 Нам на то не треба гледат',
 Што је Махмут прошлих љета
 Силу царску раскрхао.
 У то смо га ми претекли
 И далеко надмашили.
 Он истина да је храбриј'
 Од икаква Турског сина
 И да много силе има;
 Ал му проћ нас ништа неће
 То служити ни помоћи,
 Ако ћеца и синови
 Ми првијех витезовах Црне Горе узбудемо..
 Крв њина ка нас наша,
 Боли једнак кад се лије,
 У њих војска тријест хиљада
 У нас ништа до четири.
 С њихове ће стране више
 Мртва пасти, крви с' пролит',
 Приђе ће се додијати
 Њима крвцу, него нама
 На мегдану досипати;
 Јер колико ови желе,
 Да нас зајме и добију,
 Нас је три пут већа жеља,
 Обранит се и добити.
 Правду небо вјечно брани,
 А неправду ћера, ломи.⁵⁴

Виђи говор Владичин у историји Медаковића Повјесница стр. 92-93.⁵⁵

Црногорци посље Владичина говора као и свагда ухватише међу собом божју вјеру тврду и истиниту, да ће радосније сви изгинути него Турчину корак земље уступити, и тада са Слатина пођоше у село Мартиниће да чекају Махмут пашу и његову војску, да им ту дође на јунач-

⁵⁴ Видјети: Петар II Петровић Његош, *Свободијада*, 384.

⁵⁵ Владичин говор пред битку на Мартиниће у Медаковићевој «Повесници Црне Горе са Закоником од најстаријег времена до 1830», написан је на другачији начин, у виду текста а не у стиховима, и много је опширнији. Видјети: М. Медаковић, *Повејстница Црне Горе са Закоником од најстаријег времена до 1830*, Земун 1850, 92-95

ком мегдану као што је био казао. Ту су Црногорци једну ноћ преноћили и кад је зора свитнула Махмут паша крену сву своју војску широким пољем право на село Мартиниће.

Када Црногорци угледаше да се сила пашина к њима креће, вјешто и хитро западоше кроз село Мартиниће и у то вријеме стиже паша с војском и нападе на село, којег половину огњу предаде а осталу половину бране Црногорци и Брђани и огњем из пушака љути арнаутски напад устављају и са арнаутима се голим ножевима по мегдану погоне. Турци пет шест пута обраше плећи, али им храбри везир не даде бјежати, већ их голом сабљом у руке поново враћаше у борбу и то се тако продужи за читава седам сати све једнако бој жестоки међу двије неустрашне војске у којему витез на витеза голом сабљом и јагатаном један на другога насрташе, и бог сами зна колико се хоћаше та крвава борба продужити да Кара Махмут не доби рану у лијево плеће

Од шарице правогађне
Црногорске непромашне⁵⁶

Како везир горди доби рану одма поче бјежат са мегдана а за њим сва арнаутија хвална а четири хиљаде Црногораца и Брђана напуштише се за њима низ потоке Мартиницке. Црногорци своје дуге пушке од жестокога огња не могаху више напуњати те их потурише а пламене ножеве у руке прихватише и издвајаше силу арнаутску по горама и по пољу и док ноћ ухвати сјекоше је непрестано по мегдану, а везир са остатком умаче у град Спуж побјеђен и застиђен од мишица црногорских. Црногорци и Брђани повратише се из боја са великим добићем многог богатог оружја и 18 барјака које арнаутима отеше од којих 3 алај барјака (пуковски барјаци)⁵⁷

Од љуте везирове Арбаније погибе више од 2500 људи, међу њима 2 паше 67 ага и бегова 1 шеих и 28 оца.

Зато Његош каже:

Ту цијене турског меса
Оста псету и звјерсту,
Да без плате њега једе,
Колик' игђе и на једну
Месарницу мачем родну
Међу Србима и Турцима.⁵⁸

⁵⁶ Видјети Петар II Петровић Његош, *Свободијада*, 388

⁵⁷ Додато оловком друге боје.

⁵⁸ Видјети Петар II Петровић Његош, *Свободијада*, 388

Црногорци и Брђани заузеше затим Спуж, али га напустише због тога што нијесу имали топова и начина да у њему држе посаду.

У овом боју особито се одликовао брат Владичина Саво Марков који је у најљућем боју наишао на везирова синовца Мехмед Кокотлију којег је Махмут као командата једног дијела његове војске био наименовао пашом а који је био и сила од човјека, те ухвати навалу један на дугога али по срећи Савовој оклизне се нога Кокотлији а Саво му у падању хитро ману ножем по врату и посјече га. (прецртано у оригиналу)

Побједна црногорска војска из Спужа пјевајући и шемлучећи из пушака дође са Владиком на Цетиње одакле се по одслуженом благодарењу Богу на дарованој побједи разиђе радосно и славодобитно својим кућама, да на њима стоје увијек спремни и готови опет на бојеве и мегдане полећети.

Напад Албаније на Бијелопавлиће због уједињења истих са Црном Гором⁵⁹

Примједба. Ово што сљедује да се уметне пред битком на Мартићиће јер су то ранији догађаји 1792. г. него ова битка.

Када⁶⁰ Владика Петар када дође из Русије 1786⁶¹. наговори Брђане да не плаћају хараче које им је био наметнуо везир и паша Скадарски Махмут Бушатлија и када код њега дођоше главари Бјелопавлички да са њим уговоре сједињење с Црном Гором и ослобођење од Турака углавише да се Бјелопавлићи сасвим одметну од Турске и устану на оружје против Турака кад год наиђу на њихово земљиште а Владика с Црногорцима даде им обвезу и вјеру тврду, да их никада оставити неће докле му је главе на рамена, него да ће бранити Брђане као и Црногорце.

Тек се главари са Цетиња повратише Турцима хараче одказаше за које бјеху дошли да их наплаћују и Јово Пајов уби Асан агу Мећукића, који је био дошао да од Бјелопавлића купи хараче и онда сви Бјелопавлићи устану на оружје и тако се одметнуше од Турске и град спуж затворишете с Турцима нове кавгу завргоше и с Црном Гором ујединише, град Спуж затворише се Турци и с Црном Гором ујединише и с Турцима кавгу затурише и прогласише своје уједињење с Црном Гором.

⁵⁹ Ово је написано на десној, празној, страни дуж лијеве ивице листа, и вјероватно је требало да има карактер поднасловоа.

⁶⁰ Написано обичном оловком, као да је у питању каснији додатак тексту.

⁶¹ Ова година је додата обичном оловком изнад текста.

За одбрану Бјелопавлића од турских напада укопаше два велика јендека, један од ријеке Зете до Сушице а други од Зете између Мартинића и Спужа и одредише за њихову посаду . по 60 бираних јунака.

На то су Спушки диздари и аге и спахије, који су одметништвом Бјелопавлића изгубили агаларска и спахијска права, а уз то и ућерани у тјескобу од Бјелопавлића, који им није су давали радити ни њихове властите земље и слободно се кретати око Спужа, навали велике жалбе код Скадарског везира и молбе да им даде војске, да Бјелопавлиће опет доведу до покорности Султану и његовим властима а Везир Махмут паша, којег такав одважни поступак Бјелопавлића много расрди и увриједи, видећи у њему опасност, да се такво одметање може проширити и на остала брдска племена скупи војску од Скендерије и Зете од Турака и католика Малисора и Миридита до дванајест хиљада бораца под командом њихових главара; миридита Марка Ђона и Хасан Хота и са њима спушка диздара Међикукића, да ударе на Бјелопавлиће да их разоружају и даду им рала и волове да буду права раја а ове главаре Бјелопавличке да повезане у Скадар доведу.

Ова војска подијели се на два равна дијела с планом да једна половина под управом Хусеин аге Међикукића удри на село Ђурилац а друга половина под управом Осман аге Међикукића да навали на јендеку којег бране сердар Михаило Бошковић и Јово Пајовић са шездесет пандура с' тијем да удар на Ђурилац треба да чека удар на јендеку, како ће Бјелопавлиће привући и задржати на јендеку па им онда с крила и позадине у браниоцима јендека ударити и попалити сва села са десне стране Зете и сагорети цркву Св. Ђекле на Главиче.

Када је свануло ударише на јендеку али његови пандури јуначки га бране и зауставише нападаче али када би навала на Ђурилац успје непријатељу да село освоји попали и пороби и одатле се крене на Главиче како ће одсјећи одбрану јендека од залеђине и када се непријатељ већ приближио цркви Св. Ђекле коју јуначки брани поп Раде Бошковићу са неколико друга на његова кликовања у помоћ да не пусте цркву да је запале дотрчаше Бјелопавлићи и са њима Загређани да је бране који скупа нападоше на непријатеља од Великог Поља. Кад у борби погибе Гусињски оца, Турци узмакоше и у бјегство окренуше а Брђани их тада поћераше на јендеку и до њега им 90 бораца посјекоше и ту на јендеку бој раздвоише и непријатељ оступи у Спужу а одатле се сва војска разиђе кућама.

Овај пораз још већма је распалио и расрдио гордог пашу и везира Махмута који је љуто укорио главаре када су се у Скадру вратио и питао их

Камо мене од Брда главари?

Камо харач од седам година?

али му је Ђон Марко Миридитски главар одговорио Прођи се, Пашо врага и ђавола! Ја на брда никад воиштити нећу, но се прођи од Бјелопавлића, ако не можеш покупити војску од Једрене и Монастира (Пећ, прим прир.), немој ходит на Бјелопавлиће, да те љута змија неудару.

По свој прилици у овим борбама Малисори и Мирдита нијесу својски Турке помагали.

Напад Албаније под водством Махмут паше Бушатлије на Пипере.⁶²

Посље пораза на Бјелопавлиће Махмуд паша боље је процијенио коју опасност представља ослобођење Брђана и њихово прибијање уз Црну Гору, и тим подпуно прекидање веза Албаније и Босне, која се равницом зете и Бјелопавлића одржавала и поново окупи колико и прије војске али самих Турака и он лично са њом крену да је предводи на покорене Пипера и Бјелопавлића са планом да најприје покори и попали Пипере па посље њих и Бјелопавлиће и то је са његове стране било паметно.

Везиру је успјело за руком попалити Пипере, па и саму Стијену до једног краја од ње, ђе су се били затворили Марковићи у обзиданој пећини, да се одатле бране и већ је паша на Стијену шатор раширио. Калуђери манастира Ђелије Пиперске опалише свој топ абардар и тим дадоше знак Бјелопавлићима, да је мука и невоља витешка на Пипере од Турака, који на јата *стадоше дотркивати Пиперима у помоћ, а први од свих Стојан Савелић са стражом од 60 пандура, који су били у јендеку Коприву, ниже Мартинића да чувају Мартиниће и ту брдску кључаницу од турских напада од Спужа који је покликнуо*

На ноге те браћо и дружино!

Топ прогмје

стадоше дотркивати Пиперима у помоћ, а први од свих Стојан Савелић са стражом од 60 пандура, који су били у јендеку Коприву, ниже Мартинића да чувају Мартиниће и ту брдску кључаницу од турских напада од Спужа који је покликнуо

„На ноге се браћо и дружино
Топ прогмје код цркве Ђелије
Срок је оно у нашу Краину;
Удрили су на Пипере Турци
Пипере ће наше раскопати,
Свој Краини крило саломити“

⁶² Написано обичном оловком, као наслов за даљи дио текста.

Када Стојан стиже с дружином у поточ међу Црнце и Стијену ту нађе Пипере доста клонуле, који га савјетоваше, пошто су сви Пипери погорели, и да за Пипере више ни питати не треба, но да су сасвим пропали да се војска разиђе и на своје погореле домове врате и да негђе свог светитеља Св. Стефана склоне да га не сагоре Турци.

Али Стојан таквим говорима одговара:

Бога ми ћу на Стијену поћи,
Да знам своју изгубити главу,
И мојега друга свакојега!
Кад Пипере ископају Турци,
Не ваља ми глава ни дружина.

Кад напријед Пипери и Бјелопавлићи мало уминуше и село Стијену сагледаше и виђеше пашин шатор на Задолје довикује Стојан затвореном у пећини Илији Рашовићу и дружини његовој који је још јуначки бране:

Држ' Илија кулу на Краину,
Чекај Турке кад их поломимо,
Да не бјеже широкијем путем.

Па Пиперима и осталој дружини Стојан довикиваше:
Сви једнако Бога спомените!
А једанак пушке истурите
На Махмута пашу ударите,
Не жалите живот за поштење.
Ово ће се за довијек причат.“

Дружина га је добро послушала и на шатор Пашин храбро кидисала, а кад од Скадра везира Махмут паша виђе како Брђани лете право на његов шатор, побоја се и стаде бјежати селом пут истока, али га из пећине дочека Илија Рашовић са његовом дружином из затвора који одбише Турке од главног друма и окренуше *Турке* на их у беспуће на клисуре Орлове Стијене да низ њих многи стрмоглавице скачу, а за осталим Турцима и Махмут пашом се напустише Брђани јунаци и до Дрезге, ка којој Турци бјежаху 300 глава посјекоше а Махмут паша једва своју живу главу изнесе док робове које ухватише живе кућама пустише да кажују како им је било с војском на Пипере ударати.

У овоме боју се истиче здраво разумијевање и правилна оцјена тактичке важности једног према другоме положаја Пипера и Бјелопавлића од стране Стојана Савелића и ријешеност да по цијени своје гла-

ве покуша да се Пипери помогну и спасу; јер кад би пропали Пипери, пропали би и сви Бјелопавлићи, што у ствари и јест тако.

Radoslav RASPOPOVIĆ

ONE OF THE VOLUMES FROM THE MANUSCRIPT OF MITAR
MARTINOVIC: „WAR HISTORY OF MONTENEGRO:”

Summary

The figure of Mitar Martinovic, is connected in many ways to military, political, diplomatic and war history of Montenegro. His role in the social life of the country and the functions he performed have long drawn the attention of many researchers. Numerous books, research papers, articles, essays and other texts were written on the subject of his life, education, and the duties he performed as: the Prime Minister, Minister of Defence, Senior Officer, Diplomatic envoy etc. What is less known to the general scientific and professional public, is that Mitar Martinovic was also a writer, the author of many military-technical texts, but also many texts about the history of Montenegrin warfare, including the battles, which were supposed to present the final parts of the „War History of Montenegro”. Although the majority of it was written, the work remained incomplete and unpublished. There is about 20 volumes of medium-format notebooks of his manuscript.

In this paper we are publishing a volume titled: „From 1768, until the Battle at Martinici, 1796”. The significance of the author, as well as the historical significance of the events that preceded the battle at Martinici, and the battle itself, i.e. its influence on the further development of Montenegro’s statehood, make this important historical document even more compelling.